

Katolička crkva u Istri i Prvi svjetski rat (1914.-1918.)

STIPAN TROGRLIĆ

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar" Zagreb, Centar Pula, Pula, Republika Hrvatska

Cilj rada je prikazati položaj Katoličke crkve u austrijskoj pokrajini Istri u vrijeme Prvo-ga svjetskog rata, njezin odnos prema ratnim događajima kao i dijametralno suprotne nacionalno-političke orijentacije između talijanskog i hrvatskog katolicizma. Nacionalizmi su toliko opterećivali i hijerarhijsko-kleričko i laičko tkivo Crkve da je nacionalni kompromis, na temelju ispovijedanja iste vjere, bio nemoguć. Ono što se talijanskim biskupima, organiziranom katolicizmu i običnim vjernicima činilo normalnim - pridruženje Istre Italiji, hrvatski dio Crkve doživljavao je kao napad na temeljna prava hrvatskog naroda. Zalaganje, pak, hrvatskih crkveno-vjerničkih struktura za zajedničku južnoslavensku državu talijanski dio Crkve tumačio je kao napad „slavenskog popa politikanta“ na temelju same civilizacije, a ne samo neupitni talijanski karakter Istre.

Ključne riječi: Istra, Prvi svjetski rat, crkvene strukture, istarski biskupi, katolički pokreti, nacionalno pitanje.

Uvod

Poznati suvremeni katolički teolog Hans Kueng u završnom dijelu podu-ljeg odgovora na pitanje „Zašto je ostao u Crkvi i nije ju napustio kao toliki drugi?“, primjećuje: „Usprkos bolnim iskustvima sa svojom Crkvom, vjerujem da se isplati kritička lojalnost, da je otpor smislen, obnova moguća i da nije isključen novi pozitivni zaokret u povijesti Crkve. Ali to pretpostavlja da se zna što uopće Crkva jest. I zbog toga pitanje. Što je Crkva?“¹ Zapravo svaki govor o Crkvi pretpostavlja odgovor na pitanje koje je postavio Kueng.

U nekim suvremenim promišljanjima o značenju pojma Katoličke crkve ističu se njezine dvije dimenzije: institucionalno-upravljačka i karizmatisko-duhovna, pri čemu su nerijetko nepomirljivo suprotstavljene jedna drugoj. U takvim pristupima crkvena vlast (institucija) s vremenom postaje rob određene povijesne društveno-političke stvarnosti, sve do poistovjećivanja s tom stvarnošću, dok karizma vođena Duhom Svetim, u svom proročkom žaru

¹ *Svijetlo riječi*, Sarajevo, rujna 2007., 57.

nužno dovodi u pitanje Crkvu kao instituciju, zbog čega dolazi do sukoba između Crkve - karizme i Crkve - vlasti.²

Samo iz ove kratke napomene jasno je da pojam Katoličke crkve nije jednoznačan, pa smatramo da je u svakome konkretnom slučaju važno odrediti što se pod tim pojmom podrazumijeva. Kako je lakše pratiti institucionalno-organizacijsko djelovanje Crkve, koje se opet događa preko crkvene hijerarhije, u ovom radu pod pojmom Katolička crkva najčešće će se podrazumijevati institucija, odnosno njezino vodstvo, tj. crkvena hijerarhija. Samo u rjeđim slučajevima govor o Crkvi uključuje i vjernike-laike, ali i tada samo kao pripadnike određenih oblika organiziranog katoličanstva.

1. Odnos vrha Katoličke crkve prema Prvome svjetskom ratu

Odnos Katoličke crkve, kako njezina hijerarhijsko - kleričkog, tako i laičkog dijela, prema Prvome svjetskom ratu složen je i slojevit te zbog toga zahtijeva multiperspektivan pristup. Naime, dok je papa Benedikt XV., s jedne strane, nekoliko puta, pozivao zaraćene strane na obustavljanje ratnog djelovanja nazivajući ga „uzaludnim klanjem“, s druge strane, episkopati pojedinih zemalja, kao i katolički intelektualci, držeći se tradicionalnih moralnih normi o pravednom ratu, pokušavali su opravdati akcije svojih vlada. Čak su se trudili dokazati da se iza tih akcija kriju civilizacijski ili religiozni motivi: obrana vjere i kršćanske države nasuprot afirmacije laicističke i ateističke države.³ Primjerice, francuski episkopat je, počevši od budućeg kardinala Alfreda Baudrillarta, razvio snažnu promidžbu o pravima Antante. Istovremeno su njemački biskupi na čelu s Michaelom Faulhaberom, također budućim kardinalom, zastupali tezu kako je „puna i apsolutna pravda“ na strani Centralnih sila, koju je podržalo 76 njemačkih intelektualaca. I njemačka i francuska promidžba, kolikogod različite po svojoj formi, istovjetne su bile po svom sadržaju, tj. po istovječivanju interesa vlastite države i Katoličke crkve. Njemački su katolici bili uvjereni da će jedino pobijedena Francuska naći put povratka u krilo Crkve, dok su francuski katolici njemački poredak predstavljali kao suprotnost osnovnim kršćanskim načelima. Za njih jedino poražena i ponižena Njemačka može naći put prema kršćanskoj civilizaciji.⁴

Papine osude rata kao takvog, bez svrstavanja uz jednu ili drugu stranu, bez traženja krivaca za izbijanje rata, a posebno njegove mirovne inicijative ocjenjivane su kao „demotivirajuće djelovanje“ i to ne samo od vlada i tiska zaraćenih strana, nego i od katoličkih krugova. I dok su donekle razumljive mjere nekih vlada kojima zabranjuju objavljivanje molitava za mir, a isticanje molitava za pobjedu pravde i zaštitu vlastitih vojnih postrojbi, teže je shvatiti

² Leonardo BOFF, *Chiesa: Carisma e Potere*, Roma 1983.

³ Silvio TRAMONTIN, *Un secolo della storia della Chiesa, da Leone XIII. al Concilio Vaticano II.*, Roma 1980., 110.

⁴ Giacomo MARTINA, *La Chiesa nell' eta' del totalitarismo IV.*, quinta edizione, Brescia 1984., 98.

govor njemačkih intelektualaca „o novom religioznom proljeću“ do kojeg je doveo rat, kao i primjedbe njemačkih i francuskih biskupa vatikanskoj politici mira. Papinu politiku nesvrstavanja francuski pisac Leon Bloy usporedio je s Pilatovim pranjem ruku. Jedni su htjeli da se papa jasno izjasni i javno pokaže tko je krivac za rat, drugi su htjeli da prestane pozivati na mir jer, prema njihovu shvaćanju, na taj način defetistički utječe na one koji se na frontovima bore za domovinu i pravdu.⁵

Da se Sveta Stolica nije zadovoljavala samo izrazima načelnog sažaljenja i osude, pokazuju brojni diplomatski pokušaji, bilo radi sprečavanja širenja ratnog sukoba, bilo radi uspostavljanja mira. Ovdje ćemo navesti dva najpoznatija, dakako oba propala, pokušaja zaustavljanja širenja odnosno gašenja ratnog požara.

U siječnju 1915. Sveta Stolica je povjerila Eugeniju Pacelliju (kasniji papa Pio XII.) diplomatsku misiju u kojoj je, kako bi se izbjegao ulazak Italije u rat, trebao uvjeriti Austriju da Italiji prepusti Trentino. Isti pritisci ponovljeni su u svibnju 1915., samo nekoliko dana prije nego što će Italija ući u rat na strani Antante. Nakon što je Beč odbacio njegov prijedlog, Pacelli je nastojao nagovoriti Njemačku da dovede Austriju do teritorijalnih ustupaka Italiji. Bio je čak spreman stupiti u tajne pregovore s Italijom, bez obzira na neriješeno „Rimsko pitanje“.⁶

Najpoznatija inicijativa vatikanske diplomacije za obustavljanje rata bila je nota od 1. kolovoza 1917. godine, u kojoj se zaraćene strane pozivaju da na temelju nekih obostrano važnih točaka potraže mir. Na tragu prijedloga američkog predsjednika Wilsona o miru bez pobjednika i nešto ranije iznesenog, istina dosta uopćenog i nejasnog, prijedloga Centralnih sila za uspostavom mira, Vatikan je preuzeo inicijativu i konkretizirao prijedloge. U pet točaka govori se o trajnom i pravednom miru, istovremenom i recipročnom razoružanju koje bi jamčile međunarodne snage, s tim da te snage mogu presuditi u proturječnim slučajevima, slobodi mora, recipročnom oprostumu ratne štete, povratku okupiranih područja i usuglašavanju u rješavanju teritorijalnih pitanja, pri čemu treba voditi računa i o zahtjevima pojedinih naroda.⁷

Međutim, od početka je bilo jasno da nijedna od suprotstavljenih strana ne želi, pod iznesenim uvjetima, završetak rata jer su obje bile uvjerenе u vlastitu pobjedu. Sile Antante jasno su dale do znanja da Centralne sile kao krivci za rat moraju prve dati odgovor na notu. Njemačka je tek nakon pritiska Vatikana dala jedan dosta općenit i neobvezujući odgovor što je još više učvrstilo Antantu u uvjerenju da je nota iz Vatikana ipak „njemačko nadahnuće“, na čemu je inzistirao talijanski ministar vanjskih poslova Sonino.⁸ Za Italiju je, naime, prihvaćanje spomenute note značilo prihvaćanje Svete Stolice kao ravnoprav-

⁵ S. TRAMONTIN, *Un secolo della storia*, 112.-113.

⁶ G. MARTINA, *La Chiesa nell' eta' del totalitarismo*, 100.

⁷ *La Chiesa e la societa' industriale, parte prima (1878.-1922.)*, (gl. urednici Elio GUERRIERO i Annibale ZAMBARBIERI), Milano 1990., 185.-187.

⁸ S. TRAMONTIN, *Un secolo della storia della Chiesa*, 117.

nog sudionika u pregovorima o miru poslije završetka rata, a što je uključivalo mogućnost internacionalizacije „Rimskog pitanja“. Zato je čl. 15. Londonskog ugovora Sveta Stolica bila isključena iz sudjelovanja na mirovnoj konferenciji.⁹ Dvostruko i kontradiktorno ponašanje talijanske vlade prema Crkvi vidi se i iz toga što je ta ista vlada uvela u talijansku vojsku službu vojnih kapelana. Istina, razlog primarno nije bio religiozni, nego nacionalno-domoljubni: vojni kapelani trebali su upakirati nacionalne ciljeve u religiozno ruho te podizati moral i motivaciju vojnika na frontu.¹⁰

Poslije neuspjeha mirovne inicijative od 1. kolovoza 1917. godine, papa se za posljednje ratne godine, napustivši diplomatska i politička sredstva, opredijelio za šutnju. Od tada su njegova nastojanja i njegove riječi bile okrenute prema vjerskom okruženju. U ponovno uspostavljanim intenzivnim vezama s biskupima, u središtu papina razmišljanja bile su materijalne i moralne ruševine koje je iza sebe ostavio rat, te traženje načina za njihovu sanaciju. Osim preko episkopata, papa je i preko organiziranog laikata nastojao intenzivirati duhovno djelovanje. Upravo su iz organiziranih laičkih krugova došli brojni izrazi potpore noti od 1. kolovoza 1917., kojima se htjelo pokazati jedinstvo religioznih i općehumanih načela. Zbijanju katoličkih redova, posebno u Italiji oko papina pacifizma, nije nipošto značilo odricanje katolika od nacionalno-domoljubnih stajališta. Tako imamo još jednu proturječnost – vjernost papinu pacifizmu, ali i veliko zalaganje za nacionalne interese.¹¹

Završetak ratnih operacija u studenome 1918. i pobjeda sila Antante značio je početak novoga mučnog razdoblja koje će obilježiti revolucionarna previranja i mirovna konferencija na kojoj su pobjednici nastojali naplatiti pobjedu, bez puno osjećaja za pravdu ili prava naroda. Bez obzira na neuspješne pokušaje revizije članka 15. Londonskog ugovora, čime je Sveta Stolica isključena s Versailleske konferencije, ona je, koristeći slobodu kretanja, intenzivirala svoje napore u uspostavljanju istinskog mira.

Papa je, na prvome mjestu, bio zaokupljen problemom izbjeglica i zatočenika te naroda istočne Europe i Male Azije koji su zbog propasti država kojima su do tada pripadali ostali bez političke zaštite, osuđeni na očekivanje odluka sila pobjednica, kao i revolucionarnim previranjima koja su bila prijetnja za vjeru i Crkvu. Veliku ulogu u svemu tome imali su papini diplomati. Da bi lakše obavljali nimalo zahvalnu ulogu „predstavnik pastoralne ljubavi“, tj. da bi pružili materijalnu pomoć ugroženima i zaštitili vjernike tamo gdje su izravno bila zakidana njihova prava, proširene su im ovlasti. Bez obzira na to što završetak rata nije značio uspostavu mira, papa je smatrao da je došao trenutak da realizira onaj dio svog programa koji se svodio na ideju sveopćeg očinstva i vjerske skrbi za sve narode.¹²

⁹ Isto, 118.

¹⁰ Alfredo CANAVERO, *La Chiesa e la Prima Guerra mondiale*, <http://www.sissco/itariadne/loader.php/>

¹¹ *La Chiesa e la società industriale*, 188.-189.

¹² Isto, 192.-193.

2. Crkvene strukture u Istri

U trenutku izbijanja Prvoga svjetskog, na području Markgrofofije Istre, sa sjedištem u Poreču, koja je obuhvaćala teritorij nekadašnje austrijske i mletačke Istre te kvarnerske otoke, nalazile su se tri biskupije: Tršćansko-koparska, Porečko-pulska i Krčka biskupija. Ovakav crkveni, upravno-teritorijalni ustroj bio je određen bulom „Locum beati Petri“ pape Lava XII. od 30. lipnja 1828. godine. Prema odredbama bule Pulska biskupija pripojena je Porečkoj, Koparska Tršćanskoj, dok su Novigradska, Rapska i Osorska bile ukinute. Novigradska je pripojena Tršćansko-koparskoj, dok su ostale dvije ušle u sastav Krčke biskupije. „Sjedinjene i združene“, Pulska i Koparska biskupija sačuvala su svoj pravni subjektivitet kao sustolnice Porečke, odnosno Tršćanske biskupije. Dio Tršćansko-koparske biskupije (dekanati Trst, Opčina i Tomaj) nalazili su se na području Okružja Gorica, pa zbog toga neće biti predmet broičano-statističke analize, a niti drugih analiza.¹³

Osim religiozno-pastoralnih razlog pri donošenju bule, koja je, da bi se pristupilo njezinom provođenju, morala imati „placet regium - carevo odobrenje“, ništa manje nisu bili značajni i financijski razlozi. Smanjenjem broja biskupija smanjio se i broj biskupa, kaptola, kanonika i drugih crkvenih službenika za čije je uzdržavanje država izdvajala poprilična sredstva.

Tršćansko-koparska biskupija prostirala se od Tomaja na sjeveru do ušća Mirne na jugu. Na crti dolina Mirne – Motovun – Sveti Lovreč - Kanfanar – Plomin bila je njezina južna granica. Godine 1914. na području 13 istarskih dekanata (Dolina, Jelšane, Kopar, Piran, Krkavce, Osp, Kastav, Kršan, Pićan, Pazin, Umag, Buzet, Oprtalj) bile su ukupno 92 župe i kapelanije u kojima je živjelo 229.898 katolika. Za njih se pastoralno skrbilo 195 svećenika (163 biskupijska i 32 redovnička). Od muških redovničkih zajednica najprisutniji su franjevci, sva tri ogranka: opservanti, konventualci i kapucini, zatim slijede benediktinci, a na početku 20. stoljeća susrećemo i malo poznate stigmatine. U osam muških samostana živjelo je 80-ak redovnika. Istovremeno je u 11 ženskih samostana živjelo 50-ak redovnica. Osim pastoralnog rada koji se sastojao od propovijedanja, držanja mise i podjele sakramenata, raznovrsne pomoći župnicima, muški su samostani nerijetko bili kulturno-intelektualno-prosvjetna i gospodarska središta. Od 1912. do 1919. godine na čelu biskupije kao ordinarij nalazio se Slovenac iz Gorenjske Andrija Karlin.¹⁴

Područje Porečko-pulske biskupije obuhvaćalo je zapadnu obalu Istre od Pule na jugu do rijeke Mirne i Plomina na sjeveru. Krajem 1914. na području

¹³ *Locum beati Petri*, bula o preuređenju biskupijskih područja u Istri, Pazin 1961.

¹⁴ *Prospectus beneficiorum ecclesiasticorum et status personalis cleri unitarum dioeceseon Tergestinae et Justinopolitanae pro anno 1914*, Tergesti, 1915.; Sergio GALIMBERTI, „Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra otto e novecento (Diocesi di Trieste e Capodistria, prima parte)“, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, volume XCV della Raccolta (XLIII della Nuova Serie)*, Trieste 1995., 219.-318. *Isto*, (seconda parte), *Atti e memorie, volume XCVI della Raccolta (XIV della Nuova Serie)*, Trieste 1996., 336.-376.

biskupije nalazilo se sedam dekanata (Poreč, Rovinj, Kanfanar, Motovun, Pula, Vodnjan, Labin) sa 60-ak župa i kapelanija. Katolika je bilo 166.571. U pastoralu je djelovalo 150 svećenika (142 biskupijska i 8 redovničkih). Jedina muška redovnička zajednica nalazila se u Rovinju. Bili su to franjevci opservanti venecijanske provincije Sv. Franje. Ženske redovničke zajednice bilo su puno brojnije. Primjerice, samo u Puli bila su četiri različita ženska samostana. Osim u Puli, ženske redovničke zajednice susrećemo u Rovinju, Poreču, Vodnjanu i Balama. Ukupan broj redovnica bio je otprilike 120. Na čelu biskupije od 1913. do 1942. nalazio se Trifun Pederzoli, Talijan rođen u Kotoru.¹⁵

Krčka biskupija obuhvaćala je uz kvarnerske otoke Krk, Cres, Lošinj, Ilovik, Unije te Vele i Male Srakane, koji su bili dio austrijske Istre, i dio austrijske Dalamacije: otok Rab i dio otoka Paga (župe Novalja i Lun). Kako su predmet ove analize crkvene strukture u Istri, kao i u slučaju Tršćansko-koparske biskupije, u statističko razmatranje neće ući Rab i spomenute dvije župe na otoku Pagu. Istarski dio biskupije bio je podijeljen na šest dekanata (Krk, Omišalj, Vrbnik, Osor, Cres, Mali Lošinj). Vjernika-katolika pred početak rata (godine 1912.) bilo je 50.564. Svećenika je bilo 106 (82 biskupijska i 24 redovnička). Što se tiče broja vjernika na jednog svećenika, Krčka biskupija stajala je puno bolje nego druge dvije istarske biskupije. Dok je u Tršćansko-koparskoj biskupiji jedan svećenik pastoralno brinuo za 1.309 vjernika, u Porečko-pulskoj biskupiji taj broj je iznosio 1.110, a u Krčkoj samo 539 vjernika. U biskupiji se nalazilo devet franjevačkih samostana; jedan franjevac opservanata, jedan franjevac konventualaca i čak sedam franjevac trećoredaca. Početkom 20. stoljeća broj redovnika u tim samostanima kretao se između 40 i 50. Od ženskih redova susrećemo benediktinke, Sestre milosrdnice sv. Vinka, Zajednicu sv. Križa. Redovnica je ukupno bilo između 50 i 60. Krčki biskup Anton Mahnič, iako na čelu jedne periferne biskupije, zbog svoje uloge u vjerskom i nacionalnom gibanju, poznatom pod nazivom Hrvatski katolički pokret, imao je veliku ulogu i u zbivanjima na području čitave Hrvatske, a posebno na području Istre.¹⁶

3. Istarski biskupi i Prvi svjetski rat

U hijerarhijski strukturiranoj instituciji kao što je Crkva, za poštovanje i provođenje papinih odluka, kao vrhovnog autoriteta u pitanjima vjere i morala, nadležni su mjesni biskupi - ordinariji. I u ostalim pitanjima iz društvene domene za pripadnike Crkve nije bilo nevažno mišljenje Petrova nasljednika. Međutim, kako ono nije obvezujuće, moguća su različita, ponekad i oprečna

¹⁵ *Status personalis et localis unitarum dioeceseon Parentinae et Polensis*, Parenzo 1915.; Sergio GALIMBERTI, „Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra otto e novecento (Diocesi di Parenzo-Pola)“, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, volume LXXXVII della Raccolta (XXXVII delle Nuova Serie)*, Trieste 1989., 149.-242.

¹⁶ *Status personalis et localis dioecesis Veglensis pro anno 1912.*, Veglae, 1915.; Sergio GALIMBERTI, „Clero e strutture ecclesiastiche in Istria tra otto e novecento (diocesi di Veglia)“, *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria, volume XCI della Raccolta (XXXIX delle Nuove Serie)*, Trieste 1991., 79.-192.

stajališta pojedinih biskupa, a onda i vjernika u rješavanju pitanja vezanih uz politički, nacionalni i gospodarski život.

3.1. Andrija Karlin – vjernost Monarhiji iznad svega

Sama činjenica da je nakon Nijemca Franje Nagla za Tršćansko-koparskog biskupa imenovan Slovenac Andrija Karlin, koji je tako nastavio niz „slaven-skih biskupa“ još od vremena Bartolomeja Legata (1846.-1875.), za talijanske, ne samo liberalne, nego i katoličke krugove, bila je dokaz koliko proslavenske, toliko i protutalijanske politike bečkog dvora.¹⁷ Naime, prema odredbama konkordata iz 1855. biskupe je u Austriji imenovao car, a papa ih je potvrđivao i davao kanonsku investituru.¹⁸

Za razliku od svog prethodnika sklonog stvaranju katoličkih organizacija i njihovoj nazočnosti na socijalnom i političkom području, Karlin se vratio tradicionalnom obliku pastoralnog djelovanja koji naglasak stavlja na pobožnost i njegovanje kršćanskih kreposti, a zazire od izravnog socijalno – političkog angažiranja katolika. Koliko god mu je ovakva orijentacija pribavila simpatije tršćanskih liberala, jer je time političko područje prepustio njima, ipak se u liberalnim krugovima budno pazilo na svaki biskupov iskaz „slavenskog domoljublja“. Bio je optužen da je za posjeta „hrvatskoj Meki Senju“ pozvao senjskog biskupa Roka Vučića da slijedi primjer velikog i slavnog prethodnika Dobrile, te kako je njegov ideal ujedinjenje Hrvata i Slovenaca, na čemu je i do sada radio, samo što to sada čini kao „slavenski biskup“. Tršćanski liberali odgovorili su brzo i u prepoznatljivom stilu: „Dakle, ideal je biskupa Karlina ne vjerski nego nacionalni napredak Hrvata i Slovenca i njihovo nacionalno ujedinjenje, a sve zato da bi učinkovitije mogao voditi svoje političke borbe protiv Talijana. Jednom riječju on se proglasio Slavenskim biskupom (...) Da li je Tršćansko-koparska biskupija za mons. Karlina hrvatska županija koju sanjari trijalizma žele.“¹⁹

Kad je izbio rat Tršćansko-koparski biskup je jasno iznio svoje stajalište o karakteru rata. Na crti tradicionalnoga katoličkog učenja o pravednom ratu, smatrao je ulazak Austro- Ugarske u rat opravdanim jer taj ulazak znači jamstvo za obranu pravde među narodima, ali još više obranu same Monarhije od onih koji, rušeći Monarhiju, kao najodanijeg zaštitnika Katoličke crkve žele uništiti i Crkvu. Poistovjećivanje interesa Crkve i države u vrijeme Prvoga svjetskog rata nije nikakva specifičnost Karlinova nastupa ili nastupa austrijskih biskupa, nego je opća karakteristika nastupa europskih biskupa.

Ulazak Italije u rat na strani Antante dodatno je opteretio položaj tršćanskog biskupa koji je već bio prozivan kao vatreni „slavenofil i austrofil“. Kon-

¹⁷ Giampaolo VALDEVIT, *Chiesa e lotta nazionali: il caso di Trieste (1850-1918)*, Trieste 1979., 252.

¹⁸ G. MARTINA, *Chiesa nell' eta' del liberalismo*, 219.

¹⁹ *Unione nazionale (Trieste)*, 13. 9. 1913., 2.

finacija biskupa Trenta Celestina Endricia u Heiligenkruzu u blizini Beča u svibnju 1916. zbog „flotalijanskih osjećaja“ dovela je do usporedbe Endricia s Karlinom. I dok je prvi zbog iskazanih protalijanskih osjećaja uživao nepodijeljene simpatije tršćanskih liberala za koje je „crkveni i rimski čovjek“, ovaj drugi je prozvan slijepim poslušnikom bečke vlade. Svoje nezadovoljstvo takvom usporedbom Karlin je ovako izrazio: „Što se mene tiče jako sam nezadovoljan da sam stavljen nasuprot drugih biskupa, jer baš je moja cjelokupna aktivnost bila u vezi s Rimskom kurijom i na poseban način sa Svetom Stolicom.“²⁰ Dakako, svoje austrofilsko stajalište nije ni pokušao zaniijekati, niti ga je smatrao nespojivim s odanošću Sv. Ocu i Rimskoj kuriji.

Smatrao je da osim objektivnih teškoća kao što je nedostatak namirnica, gruvanje topova, nadlijetanje aviona, porast broja siročadi i udovica, prestanak trgovine, napuštanje tvornica i polja, i one subjektivne proizišle iz nacionalnih sporova jednako otežavaju upravljanje biskupijom. Sva plemenita nastojanja oko savjetovanja, tješnja i pomaganja, promatrana kroz usku nacionalnu dioptriju postaju izvor optužbi i kleveta na biskupov račun. Ako je pomagao svojim vjernicima Talijanima, za Slovence i Hrvate je bio neprijatelj, a ako je isticao nacionalna prava Hrvata i Slovenaca, u talijanskim liberalnim, ali i vjerničkim krugovima prozivan je zbog prototalijanskog djelovanja.

U *Curia episcopalis*, službenome glasilu biskupije, Karlin je bez ikakvog kompleksa komentirao ratne događaje i na taj način, nesvjesno, u ratne događaje uvlačio i kler. Poticao je vjernike da upišu ratni zajam za rat na sedam godina počevši od 1. studenog 1917. godine. Od župnika je tražio da crkvenu milostinju dostave Crvenom križu. Također je izdao uredbu o tome da se crkvena zvana stave na raspolaganje vojnoj blagajni.²¹ Koristio je svaku priliku da poboljša položaj vojske, što se vidjelo i po poticajima na mobilizaciju, pozivima na skupljanje starog željeza za potrebe vojske, te davanju velikog prostora u glasilu *Curia episcopalis* za okružnice i upute državnih ministarstava.²²

U pastoralnom pismu u siječnju 1917. sasvim je otvoreno objašnjavao što su Crkva, pojedine župe i svećenici učinili kako bi podržali duh vojnika na ratištima. Nije se bojavao napada zbog izjave da je Crkva dala pravu potvrdu patriotizma i da je on osobno učinio sve za spas domovine. Pismo završava riječima: „Spas domovine je vrhovni zakon. I vi kao kršćanski narod budite izvršitelji toga (zakona, op. aut). Bogu hvala.“²³ U gotovo pet godina Karlin je bio zaokupljen ratom koji je, prema njegovu shvaćanju, Providnost dopustila zbog ispaštanja grijeha i zato da bi osigurala pobjedu caru Franji Josipu. U

²⁰ Arhivio Secreto Vaticano (dalje: ASV) Santa Sede (dalje: S. S.), Guerra, rub. 244, fasc. 119, Prot. n. 30651, Lettera in data 30. maggio 1917. Prema: *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918.-1922.*, (gl. ur. Antonio SCOTTA), Trieste 1994., 166.

²¹ *Curia episcopalis dioeceseos Tergestinae et Justinopolitanae* (dalje: *Curia*), Trieste 1916., 56.-57., 110.-111.; *Curia*, Trieste 1917., 149.-150.

²² *Curia*, Trieste, 1917., 43.-44.

²³ *Curia*, Trieste, 1917., 1.-5.

pozadini spomenutih biskupovih akcija nalazilo se ovo slabo i nedostatno teološko objašnjenje.²⁴

Političko ponašanje mons. Karlina bilo je uvjetovano njegovom iskrenom odanošću Monarhiji i caru. Ta odanost je bila toliko snažna da njegovi nacionalni osjećaji nikad nisu doveli u pitanje opstanak Monarhije, pa i onda kad je postalo jasno da je Monarhija prepreka za ostvarenje „slavenskih“ nacionalnih zahtjeva. Napokon, takav odnos spriječio ga je da preuzme vodeću ulogu u slovenskome nacionalnom pokretu koji je sve snažnije isticao zahtjev za uklanjanjem okova Monarhije. Talijanski dio biskupije gledao ga je neprijateljski i zbog toga što nije krio svoje nacionalne osjećaje. Pa iako su njegove akcije bile usmjerene na iskazivanje odanosti Monarhiji i ublažavanje ratnih rana, u talijanskoj percepciji sve to je imalo jedan jedini cilj – spriječiti sjedinjenje „neoslobođenih zemalja“ s majkom domovinom.²⁵

Iz biskupova „Dnevnika“ zaplijenjenog prilikom provale i pljačke biskupske palače u koju su upali talijanski nacionalisti 29. prosinca 1918. najbolje se vidi njegova politička orijentacija. Osjećao se neugodno pod novom, talijanskom vlašću. Sav njegov društveni, politički, kulturni i civilizacijski svijet svoju je realizaciju nalazio u Austro-Ugarskoj monarhiji. Biti izvan Monarhije za njega je značilo biti izvan svijeta. „Ne sviđa mi se što smo odvojeni od svijeta. Više pošta ne dolazi iz Ljubljane ili Beča, već sa Sicilije ili Kalabrije. Vidi se da smo neizbježno Talijani.“ S dozom ironije i žala za prošlim vremenima opisuje svoj posjet upravitelju Trsta: „(...) Pred vratima mnogo karabinjera. Jedan me je otpratio na prvi kat, u istu sobu gdje je ranije bio namjesnik. Za reći istinu čistoća nije baš velika. Prije je sve bilo čisto i sjajno.“²⁶

Mons. Karlin ostao je u Trstu još godinu dana nakon ulaska talijanskih jedinica u Trst. Izložen stalnim pritiscima i napadima talijanskih građanskih krugova koji mu nikako nisu mogli oprostiti njegovu proaustrijsku politiku i „slavenske“ nacionalne osjećaje, u listopadu se odrekao upravljanja Tršćansko-koparskom biskupijom. Neki smatraju kako je Karlin bio uzoran i dobar biskup u vremenu redovitog upravljanja biskupijom, čak su hvalevrijedni neki njegovi pastoralni potezi iz tog razdoblja. Međutim, nakon što su Austrijanci napustili Trst, Karlin se povukao u samoizolaciju, ignorirao je novu političku situaciju smatrajući talijansku okupaciju privremenom.²⁷

3.2. Trifun Pederzoli – politika kompromisa i nezamjeranja

Imenovanje Trifuna Pederzollija, župnika u župi sv. Antuna u Trstu i počasnog kanonika tršćanskog kaptola, Talijana po nacionalnosti, rođenog u Ko-

²⁴ Pietro ZOVATTO, „Le classe dirigente ecclesiastica a Trieste: i vescovi (da B. Legat ad A. Santin)“, *Ricerche storico-religiose su Trieste*, br. 13., Trieste 1984., 32.

²⁵ *I territori del confine orientale*, 167.-168.

²⁶ *Isto*, 168.

²⁷ <http://lorindol.altrevista.org/4>, 1918.-1943.htm.

toru, dočekali su s jednim raspoloženjem i očekivanjima Hrvati, a s drugim Talijani. Hrvati su se nadali da će novi biskup „u istini i pravdi pasti povjereno mu stado“.²⁸ Talijanski su pak građanski liberali, ne krijući zadovoljstvo da je novi duhovni pastir „Talijan po rođenju, odgoju i osjećajima“, a na tragu prepoznatljivoga liberalnog nastojanja da Crkvu maknu s društvene scene, izrazili uvjerenje da će Pederzolli poštovati načelo odvojenosti Crkve od države.²⁹

Dugotrajno Pederzollijevo upravljanje Porečko-pulskom biskupijom (1913.-1941.) Božo Milanović, suvremenik i aktivni sudionik u istarskom crkveno-vjerskom i društveno-političkom životu onog vremena, sažeto ocjenjuje: „Po narodnosti je bio Talijan, ali prema Hrvatima je bio pravedan. U politici se nije mijesao.“³⁰ Točno je da je Pederzolli imao umjerenije stajalište prema hrvatskim jezično-liturgijskim zahtjevima nego njegov prethodnik Ivan Flapp. Ipak, u vremenu opterećenom krupnim nacionalno – političkim pitanjima, nije mogao zadržati potpunu distancu prema politici. Dokaz tome je i njegov pokušaj, u srpnju 1914., organiziranja svećeničkog sastanka u Puli na kojem je trebalo zauzeti stajalište prema prijedlogu liberala da zajednički s Kršćansko-socijalnom strankom nastupe na predstojećim izborima za Istarski sabor.³¹

U ocjenama rata nije se razlikovao od ostalih austrijskih biskupa. U poslanici za Božić 1915. piše:

„Neprijatelji našeg Carstva, bez uzroka zametnuše mu rat, sa željom da ga unište, kao što su uništili više njegovih lijepih pokrajina. Pod plaštem spasenja, komu se nitko ne nada, oni traže zadati nama tuge i nevolje. Svi sinovi domovine naše skupili su se oko svojih zastava i složno odazvali se na Carev poziv. Austrija je naša nakon 17 mjeseci rata sve to jača i snažnija, i moramo priznati da ju Providnost Božja štiti u srećnim bojevima i naprednim pobjedama.“³²

Iako se na području Istre nisu vodile borbe, posljedice ratnih događaja i ovdje su se i te kako osjetile. Mobilizirani mladići odlaze na bojišta, vijesti o poginulima i ranjenima, istina sa zakašnjenjem, stižu do njihovih najbližih. Crnina i oplakivanje postaju dio sve turobnije istarske svakidašnjice. Ljetina je već prve ratne godine ostala nepokupljena, a svake iduće ratne godine urod na poljima bivao je sve oskudniji, jer oni koji su trebali obrađivati zemlju branili su cara i Monarhiju. Poslije ulaska Italije u rat na strani Antante (24. svibnja 1915.) austrijski vojni vrh, strahujući da bi saveznici mogli prodrijeti u Istru i prekinuti komunikaciju između Beča i glavne ratne luke Pule, odlučio je iz Pule i okolice (Vodnjan, Bale, Krnica, Barban, Svetvinčenat, Kanfanar, Rovinj, Rovinjsko Selo, Barbarima) evakuirati civilno stanovništvo kako bi se obrana pulske ratne luke mogla što bolje organizirati.³³

²⁸ *Pučki prijatelj*, 30. prosinca 1913., 26.

²⁹ *Unione nazionale*, 8. 11. 1913., 1.

³⁰ Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga druga, (1883-1914)*, Pazin 1973., 324.

³¹ *Unione nazionale*, Trieste, 18. 7. 1914., 1.

³² Biskupijski arhiv u Poreču (dalje: BAP), Poslanice biskupa Trifuna Pederzollija, Poslanica za Božić 1915.

³³ Lucijan FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija za vrijeme biskupa Trifuna Pederzollija (1913.-1941.)*, Izvadak iz doktorske disertacije, Zagreb 1973., 3.-4.

Od lipnja 1915., kad su krenuli prvi vlakovi s evakuiranim stanovništvom prema Ugarskoj, Austriji, Češkoj i Moravskoj pa sve do kraja rata biskup Pederzolli je velike napore ulagao kako bi olakšao položaj svojih vjernika koji su morali napustiti svoj zavičaj i potucati se po tuđem svijetu. Ti napori išli su u četiri smjera: nastojanje da se u Porečko-pulskoj biskupiji organizira prikupljanje pomoći i slanje svećenika u izbjegličke logore, koji su ljudima trebali pružiti utjehu vjere, ali i zauzeti se za poboljšanje uvjeta njihova svakidašnjeg života, intervenirati kod civilnih vlasti kako bi ih se potaknulo na rješavanje konkretnih problema i teškoća vezanih uz smještaj po raznim logorima, traženje pomoći od crkvenih dostojanstvenika, posebno onih na čijem su se području nalazile evakuirane osobe, te posjeti raznim izbjegličkim logorima.

Prvi biskupov korak nakon evakuacije bio je pastirsko pismo župnicima evakuiranih župa, a zatim i posjet (pastoralna vizitacija) tim župama. Već 16. lipnja 1915. upućuje svećenstvu svoje biskupije okružnicu u kojoj nastoji prikazati tešku situaciju u kojoj su se našli ljudi koji su zbog vojno-strateških razloga morali napustiti rodna ognjišta i poziva svećenika da po crkvama hitno organiziraju skupljanje novčane pomoći za potrebe tih ljudi.³⁴ Odaziv je bio dobar, što se vidi iz biskupova pisma 9. srpnja 1915. u kojem zahvaljuje svećenicima i narodu za prikupljenu pomoć te im ubuduće preporučuje da se brinu o „braći evakuircima“.³⁵ U vrijeme vizitacije župe Rovinj 26. listopada 1915. u svome dnevniku govori o pustoši u gradu: „Na trgu je mala skupina ljudi od nekoliko osoba, pokoja pojedinačna žena (...)“ S nostalgijom se sjeća svog posjeta Rovinju na blagdan sv. Josipa, prije sedam mjeseci, kad ga je dočekalo i oduševljeno pozdravilo mnoštvo naroda, kad se na ulicama i trgu osjećala gradska vreva.³⁶

U pismu od 9. lipnja 1915. Pederzolli moli Namjesništvo Primorja u Postojni da što prije isposluje dozvole svećenicima Porečko-pulske biskupije za slobodan ulaz i besplatan prijevoz željeznicama do mjesta gdje se nalaze evakuirci.³⁷ A da bi ublažio teške prilike u kojima su živjeli u Ugarskoj, obratio se 25. srpnja 1915. Odboru za pomoć evakuircima s juga u Beču. U tom obraćanju, između ostalog, piše: „(...) Iz raznih mjesta gdje su internirani izbjeglice (Palota, Csandi, Nagylak, Szeged itd.) stižu tužne vijesti o bijedi i gladi. Iz pisma se saznaje, a ta su pisma vjerodostojna, da su mnogi od tih bijednih evakuiraca, osim što su u najvećoj bijedi i bez duhovne utjehe, smješteni u štalama i na malo sagnjile slame, tako da za nevremena nemaju načina zaštititi se od kiše i vjetra. Obraćamo se zato poštovanom Odboru, poznavajući njegovu ljubav, i molimo da poduzme što prije istragu o u navedenim mjestima, da bi se saznalo što treba učiniti, te uočivši potrebe, da se odmah sa svim djelotvornim mjera-

³⁴ *Isto*, 58.

³⁵ *Isto*.

³⁶ BAP, Dnevnik biskupa Trifuna Pederzollija, „Viaggi d' ufficio“ (dalje: Viaggi), libro I., 16.

³⁷ Pismo biskupa Pederzollija viskom Namjesništvu Primorja u Adelsbergu, Poreč, 9. lipnja 1915., broj: 1691/1915. Prema: L. FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija*, 61.

ma pristupi tome da se ublaže duhovne i tjelesne patnje tolikih bijednika.³⁸ I kasnije je, u raznim prilikama, porečko-pulski biskup intervenirao u državnim institucijama da poduzmu mjere za olakšanje, bilo položaja evakuiranih, bilo njihova povratka.³⁹

Tražio je pomoć i od crkvenih dostojanstvenika. Juliju Zickyju, biskupu u Peczi, (Ugarska) 14. lipnja 1915. piše: „Budući je iz ovih dviju biskupija bilo prisiljeno 60.000 duša napustiti svoja ognjišta, a i druge župe ovih pokrajina preselile su se u Ugarsku, posebno u biskupiju Pecz, ponizno molimo presvijetlog gospodina da ima doista očinsku brigu također i prema mojim vjernicima, da ih također u moje ime blagoslovi i pozdravi i da se udostoji ovamo javiti jesu li ih njihovi svećenici pratili, a u slučaju da nisu, da li je potrebno da pošaljem tamo kojeg svećenika. Molim da se udostojite savjetovati mi da li bi i na koji način mogao poboljšati stanje evakuiraca. (...) Pripadnici moje biskupije govore talijanskim ili hrvatskim jezikom.“⁴⁰

Uskoro je pisao i biskupima Szombathelyja, Calosca i Nagy Varada moleći ih za očinsku brigu prema njegovim vjernicima na području spomenutih biskupija, te da ga obavijeste koji svećenici vode pastoralnu skrb o tim vjernicima. Bečkom kardinalu Friedrichu Gustavu Pifflu preporučuje evakuirane koji se nalaze Pottendorfu i Giovannija Muggiu, rovinjskog kanonika i župnika koji je među njima djelovao. Sačuvana su i mnogobrojna pisma upućena svećenicima porečko-pulske biskupije koji su radili u logorima za evakuirane. U tim pismima poziva svećenike da tješe narod, da mu pomažu i prenesu poruku kako biskup misli na njih.⁴¹

Želio je i osobno, izbliza, vidjeti život svojih vjernika – evakuiranih. Od studenog 1915. do srpnja 1918. posjetio je sljedeće logore: Pottendorf, Wagna, Gmundu, Steinklamm, te zgradu u Beču gdje su bili smješteni evakuirani. Posvuda se koristio prigodom da tijekom posjeta ne slavi samo liturgiju ili uputi riječi vjere, nego da i kod nadležnih tijela intervenira kako bi se poduzele mjere za poboljšanje dosta teških prilika u logorima. Posebno tešku situaciju zatekao je u Gmundu prilikom posjeta u studenome 1915. U odsutnosti ravnatelja primio ga je njegov zamjenik i informirao o stanju u logoru. No nije ništa rekao o smrtnosti koja je naprosto harala logorom. O tome ga je izvijestio kapelan Nikolić, prema čijem je svjedočanstvu tog dana od 7.000 evakuiranih umrlo čak 53, dok bi svaki dan umiralo 30-ak ljudi. Nezadovoljstvo je došlo do te točke da se mogla očekivati otvorena pobuna. I dok im je biskup govorio o potrebi strpljenja i duhu pomirenja narod nije dopustio da dovrši - biskupov govor bio je prekinut jaucima i protestima.⁴² Tek polovicom siječnja 1916., nakon pro-

³⁸ BAP, XIV/35, Pismo biskupa Pederzollija Odboru za pomoć evakuiraca s Juga u Beču, Poreč, 24. lipnja 1915., broj: 2060/15.

³⁹ L. FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija*, 62.

⁴⁰ BAP, XIV/35, Pismo biskupa Trifuna Pederzollija, Poreč, 14. lipnja 1915., broj: 178/35.

⁴¹ L. FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija*, 58.-60.

⁴² BAP, Viaggi, libro I., 32.-35.

svjeda u logoru sredinom prosinca 1915., počelo je premještanje evakuiranih u logore u Donju Austriju, Češku i Moravsku.⁴³

U svojim izjavama potpore politici Austrije i njezinim ratnim ciljevima, Pederzoli je bio umjereno konvencionalan, a ako ovome dodamo da je bio Talijan, onda možemo razumjeti da iz iredentističkih krugova nije bio napadan. Ni kasnije u doba fašizma Pederzoli se nije miješao u politiku, pa ni u smislu izravne obrane nacionalnih prava svojih „slavenskih“ vjernika, što mu je osiguralo dugotrajan i miran boravak na katedri sv. Maura u Poreču.

3.3. Antun Mahnić – put od radikalnog pravaštva do integralnog jugoslavenstva

U kratkom razdoblju, za samo deset godina (od 1909. do 1919.) politička orijentacija krčkog biskupa Antuna Mahnića doživjela je metamorfozu od radikalnog pravaštva do integralnog jugoslavenstva. Sve do 1913. stoji na pozicijama potrebe ujedinjenja Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, BiH, Istre, Gorice, Gradiške, te dijelova Kranjske i Koruške kao „pokrajina koje bi sačinjavale našu domovinu“, pri čemu je jasno da pod „našom domovinom“ misli na Hrvatsku. Tako „proširena“ Hrvatska imala bi sedam milijuna stanovnika i razbila bi hrvatski kompleks manje vrijednosti pred vodećim nacijama Monarhije, „velikim i moćnim“ Austrijancima i Mađarima.⁴⁴ Hrvati kao pretežno katolički narod, smatra Mahnić, imaju pravo odbaciti „obzoraštvo“ kao simbol vjerskog indiferentizma i „pokretaštvo“ kao simbol borbenog protukatolicizma te se prikloniti trećoj, tj. pravaškoj opciji koja najdosljednije brani nacionalnu samobitnost i tradicionalne katoličke vrijednosti hrvatskog naroda.⁴⁵

Na Mahnićeve politički zakret od pravaštva prema jugoslavenstvu utjecali su s jedne strane uspjesi srpske i crnogorske vojske u balkanskim ratovima, a s druge strane stalno prisutan strah od germanske opasnosti izražen u sintagmi „Drang nach Osten - Prodor na Istok“, kao i talijanska okupacija Istre.⁴⁶ Istina, u ovoj fazi Mahnić ne zastupa integralno jugoslavenstvo, niti pomišlja na rješavanje hrvatskog i slovenskog pitanja izvan okvira Austro-Ugarske monarhije.

U prigodnoj poslanici „Česa smo se bojali“, upućenoj vjernicima nakon izbivanja rata, Mahnić piše: „Kao što čovjek ima pravo do obrane i uzdržavanja svoga života, tako ima i država pravo suzbijati nepravedne napadaje neprijatelja koji ugrožavaju njezin opstanak. U ovom se stanju nalazimo i mi: prisiljeni smo s oružjem u ruci braniti svoju širu domovinu, dragu Austriju. I to nas napunja pouzdanjem u providnost Božju da će naša sveta stvar pobijediti. (...) Međutim, rat je ipak jedno od najvećih zala, makar se svršio i najsajnijom

⁴³ L. FERENČIĆ, *Porečko-pulska biskupija*, 46.

⁴⁴ *Pučki prijatelj*, Pazin, 10. srpnja 1912., 145.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri, nacionalno-političke i idejne podjele*, Pula 2006., 172.-173.

pobjedom.“ U zaključku poslanice biskup svoje vjernike poziva da dižu „nemorno svoje ruke Bogu moleći se za pobjedu našeg oružja. Bože sveti čuvaj nam našu Austriju, Bože poživi nam našeg sijedog vladara našeg, Cara i Kralja Franju Josipa!“⁴⁷ Iz poslanice je sasvim razvidno kako Mahnić zastupa stajališta prepoznatljiva i u dvojice drugih istarskih biskupa, ali i u austrijskih biskupa u cjelini. Načelna osuda rata nije ga spriječila da zauzme jasno stajalište o pravednom ratu koji vodi Austrija, iz čega je onda jasan i teološki zaključak: Boga, koji je na strani pravde, može se i treba moliti za pobjedu austrijskog oružja.

Politizacija Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP) uoči Prvoga svjetskog rata, u smislu zauzimanja za rješavanje „slavenskog pitanja“ u Monarhiji, izbijanjem rata postaje još izrazitija. U tom kontekstu postaju razumljiva dva sastanka održana u Rijeci sredinom ožujka i početkom travnja 1915. godine. Na prvom sastanku, osim Mahnića, nazočni su bili Josip Milošević, provincijal franjevac-konventualaca, Mahnićev čovjek, i Fran Binički, jedan od bližih Mahnićevih suradnika. Premda je Binički na ovom sastanku doznao da je Milošević samoinicijativno, prilikom audijencije 1914., predao Benediktu XV. spomenicu o hrvatskim prilikama, odlučeno je da se sastavi nova spomenica koju bi trebali potpisati svi hrvatski biskupi i istaknuti intelektualci iz laičkih redova. Također je odlučeno da novu spomenicu sastavi biskup Mahnić.⁴⁸

Drugi sastanak održan je najvjerojatnije prije 4. travnja 1915., na istom mjestu gdje i prvi. Prema Biničkom na sastanku su bili prisutni: Mahnić, Josip Milošević, Frane Bulić, Matko Laginja, Ante Dulibić, Petar Rogulja, Janez Krek, Anton Korošec. O Mahnićevu prijedlogu nacрта „Spomenice“ provedena je rasprava nakon koje je usvojen prijedlog da se za „Spomenicu“ skupe potpisi uglednih Hrvata. Međutim, na kraju, potpisao ju je samo Mahnić.⁴⁹

U sadržajnom pogledu „Spomenica“ se sastoji od tri dijela. U prvom se iznosi razlog njezina pisanja, u drugom se daje kratki povijesni pregled kršćanstva na hrvatskom prostoru i u trećem se iznose prijedlozi za rješavanje hrvatskoga i slovenskoga nacionalnog pitanja.

Osnovni razlog pisanja „Riječke spomenice“ je neizvjesna sudbina Hrvatske u skoroj budućnosti, koju dodatno opterećuje ratni sukob i diplomatske igre velikih sila. Autori kao katolici osjećaju potrebu obratiti se za pomoć Svetom Ocu. Ističu da je katolicima i Hrvatima s područja Balkanskog poluotoka, na kojem se susreću katoličanstvo, pravoslavlje i islam, sama „Providnost“ namijenila ulogu mosta između Istoka i Zapada.

Drugi dio „Spomenice“ donosi najvažnije trenutke iz povijesti kršćanstva u Hrvata, počevši od pokršćavanja, pri čemu se naglašava da su Hrvati prvi slavenski narod koji se pokrstio, preko srednjovjekovnih veza hrvatskih vladara

⁴⁷ *Acta Curiae*, Vegla, 1914., 110-114. Prema: Antun BENVIN, „Pastirska pisma biskupa Antuna Mahnića“, *Mahnićev simpozij v Rimu* (gl. ur. Edo ŠKULJ), Celje 1990., 316.

⁴⁸ Tomislav MRKONJIC, „Hrvatski katolički pokret i Riječka spomenica iz travnja 1915. (laički koncept)“, *Hrvatski katolički pokret* (gl. ur. Zlatko MATIJEVIĆ), Zagreb 2002., 439.

⁴⁹ *Isto*.

sa Svetom Stolicom, do borbe Hrvata protiv Turaka, i suvremene borbe protiv liberalizma u kojoj su Hrvati ostali vjerni Crkvi i njezinu tradicionalnom učenju. Posebno je istaknuto mjesto HKP koji je u posljednjih 12 godina prozeo sva područja javnog života u Hrvatskoj.

Na kraju se iznose prijedlozi za rješenje hrvatskog pitanja. U slučaju da Austrija pobijedi u ratu, Hrvati će ostati vjerni svome vladaru. No, u tom slučaju traže ujedinjenje hrvatskih zemalja, te da se hrvatskim zemljama pridruže i slovenske zemlje. Razlozi za ovaj zahtjev su sličnost hrvatskog i slovenskog jezika, u mnogočemu zajednička povijest i činjenica da je Slovenija katolička zemlja. Ovo posljednje je posebno naglašeno. Ujedinjene hrvatske i slovenske zemlje imale bi svoj parlament i vladu, zakonodavstvo neovisno o Austriji i Mađarskoj. Jedino bi ih s Monarhijom povezivala osoba cara. U slučaju da Austrija izgubi rat, što nije poželjno, onda se traži da Hrvati i Slovenci formiraju „južnoslavensko kraljevstvo“ neovisno o bilo kojoj državi. Papu se moli da na mirovnoj konferenciji poslije rata podrži opravdane zahtjeve hrvatskog naroda. Iz iznesenog je jasno da Hrvati i Slovenci, bez obzira na to kako će se završiti rat, traže ujedinjenje južnoslavenskih zemalja koje su do tada bile u sastavu Austro-Ugarske. Ujedinjenje sa Srbijom u „Spomenici“ se ne spominje.⁵⁰

Kad je Jugoslavenski klub u Carevinskom vijeću u Beču istupio krajem svibnja 1917. sa „Svibanjskom deklaracijom“ u kojoj se traži da se Hrvati, Slovenci i Srbi, u sklopu Austro-Ugarske monarhije, a na temelju „načela narodnosti i hrvatskog državnog prava“ ujedine u jednu državu pod habsburškom dinastijom, Mahnić je javno podržao deklaraciju. „(...) Politikom Svibanjske deklaracije mi se branimo i zaštićujemo hrvatstvu, srpstvu i slovenstvu ne samo narodne političke aspiracije i interese, nego u eminentnom smislu također vjerske i kulturne.“⁵¹

Nakon talijanske okupacije otoka Krka, dok je još bio zatočen u svome biskupskom dvoru, Mahnić je mirovnoj konferenciji u Parizu 30. prosinca 1918. uputio opširan Memorandum u kojem, uz ostalo, stoji: „Jugoslaveni konačno zaslužuju iza dugog robovanja pod igom njemačkim, mađarskim, turskim, da jednom počnu živjeti životom dostojnim naroda, koji je kroz vjekove lio krv za kršćansku kulturu i za slobodu Europu. Jugoslaveni odbacuju novog tlačitelja ...“⁵²

Iz kamaldoleškog samostana San Eremo u Frascatju kraj Rima, kamo ga je na prijevaru odvela i zatočila talijanska vojska, Mahnić se obraća narodu ovim riječima: „Osvanu nam je velik dan, na nebu nam se ukaza SHS. Narode moj, u ovom ćeš znaku pobijediti! Hrvati, Srbi, Slovenci! Božja je volja da ostanete na vjeke nerazdruživo ujedinjeni. (...) Gdje je izdajnička ruka, koja se usuđuje rušiti ovo jedinstvo? Što je Bog združio čovjek neka ne razdružuje.“⁵³

⁵⁰ *Isto*, 441.-443.

⁵¹ Ignacij RADIĆ, *Doktor Anton Mahnić, biskup krčki*, Slavonska Požega 1940., 189.

⁵² *Isto*, 192.-193.

⁵³ Tekst je objavljen u *Narodnoj politici*, Zagreb 1919., 245. Prema: I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić*, 198.

Navedeni citati ilustrativno potvrđuju Mahnićev zaokret prema integralnom Jugoslavenstvu. Hrvati, Slovenci i Srbi smatraju se toliko bliskim da je volja Božja da ostanu jedno. To jedinstvo je kao jedinstvo muža i žene koje je po biblijskom shvaćanju božanskog podrijetla i nerazrješivo.

4. Hrvatski i Talijanski katolički pokret u vrijeme rata

Hrvatski, odnosno Talijanski katolički pokret u Istri (dalje: HKPI, TKPI) dio su nacionalnih katoličkih pokreta i kao takvi nose njihova obilježja. Nastali u vremenu potiskivanja Katoličke crkve s društvene pozornice, ti pokreti su stvaranjem organizacija katoličkog laikata pokušali zaustaviti naznačeni proces i, koristeći se mehanizmom liberalne države, vratiti poljuljani ugled i utjecaj Crkve u društvu. Kako se vrijeme nastanka obaju pokreta poklapa s visokim nacionalnim tenzijama između hrvatskoga i talijanskoga nacionalnog pokreta u Istri, dogodilo se da su se i HKPI i TKPI intenzivno bavili osjetljivim nacionalnim pitanjem. Za HKPI je obrana hrvatskih nacionalnih interesa na crti evanđeoskog zalaganja za malene i obespravljene, a za TKPI je razvijanje nacionalnih stjegova skupa s nacionalnim preduvjet djelovanja među sunarodnjacima „(...) jer ako razvijemo samo našu katoličku zastavu nitko nam neće prići sada kada slovenski i njemački katolici ustrajno brane svoju nacionalnost“.⁵⁴

Ratna događanja pojačala su hrvatsko-talijanske sporove i animozitete u kojima su, kao i u predratnom vremenu, sudjelovali predstavnici obaju katoličkih pokreta. Austrija je, pak, strahujući od iredentističkog djelovanja talijanskog i jugoslavenskog djelovanja hrvatskog i slovenskog svećenstva pojačala represivne mjere kojima se pokušao sasjeci svaki pokušaj protudržavnog djelovanja. Već početkom 1915. zatvoreni su neki istaknuti hrvatski svećenici poznati po svom djelovanju na crti zauzimanja za nacionalna prava Hrvata i Slovenaca.⁵⁵ Talijanski svećenici stavljeni su pod povećalo nakon ulaska Italije u rat. Mnogi su zatvoreni zbog svoje otvorene potpore Italiji, austrijskome ratnom neprijatelju.⁵⁶

U trenutku ulaska talijanske države u rat protiv Austrije u krajnje teškom položaju našli su se austrijski Talijani općenito, a posebno katolici. Njihov položaj u tim trenucima objasnio je *L'Unione*, tjednik kršćansko-socijalnog usmjerenja koji sredinom srpnja 1915. piše: „Službena Italija se osramotila i nažalost povukla i nas za sobom u vihor mržnje i zlopamćenja kojeg je tim svojim činom potakla.“⁵⁷ (ulaskom u rat, op. aut.). Od tada pa sve do sredine 1917., tj. do povratka parlamentarnog života i smanjenja cenzure u Austro-Ugarskoj, TKPI gotovo i ne dotiče nacionalnu problematiku. U novim, koliko-

⁵⁴ *L' Amico* (Trieste), 23. 7. 1907., 3.

⁵⁵ B. MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod*, 463.

⁵⁶ *I territori del confine orientale*, 165.

⁵⁷ *L'Unione*, 15. srpnja 1915., Navedeno prema: G. VALDEVIT, *n. dj.*, 285.

toliko lakšim prilikama, na dnevni red ponovno je došla nacionalna problematika. Raspravljalo se o budućnosti Monarhije, položaju različitih naroda u sklopu Monarhije, sudbini Trsta i Austrijskog primorja. Dominirala je obrana talijanstva i nacionalnih prava. Oštro su napadani „slavenski apetiti na Trst, i onda kad su dolazili s katoličke strane“.⁵⁸

S obzirom na višenacionalni karakter Monarhije, *L'Unione* nastavlja s prepoznatljivim stajalištem o potrebi njezina preuređenja na način da se omogući zadovoljenje nacionalnih prava svih njezinih naroda. Od početka 1918. toliko ponavljani zahtjev o preuređenju Monarhije pomalo se napušta, a umjesto nje ga ističe se princip samoodređenja naroda na koji se mogu pozvati svi narodi ako im država ne jamči nacionalna prava, kao i oni narodi koje svojataju dvije države. Posljednjeg mjeseca rata kritike na račun austrijske vlasti iz redova talijanskoga političkog katolicizma bivale su sve oštrije. Prihvaćalo se stajalište goričkoga katoličkog zastupnika Giuseppea Bugatte kako se na temelju ratnog iskustva ne može austrijskog vladi dati povjerenje jer ne jamči očuvanje nacionalnih sloboda i prava. Na taj način tršćanski, a i istarski talijanski katolicizam izrazio je spremnost prihvatiti novu političku situaciju u kojoj će se i naći nakon kapitulacije Austrije i vojne okupacije Italije.⁵⁹

Kao što je već istaknuto, sirenski zov pravoslavne Srbije, posebno nakon Balkanskih ratova, kao i stalno isticanje germanske opasnosti doveli su do priklanjanja HKPI ideji jugoslavenstva. Njegov istarski dio isfrustriran osjećajem nacionalne nemoći, unatoč određenim uspjesima kao što je pobjeda Hrvatsko-slovenske stranke na izborima za Carevinsko vijeće 1907., u odnosu na talijanski nacionalni pokret, još izrazitije se okretao ideji zajedničke jugoslavenske države u koju bi, jasno, ušla i Istra.

Kad je rat započeo mobilizirani su mnogi članovi mladenačkih društava, najvitalnijeg dijela HKPI-ja, pa su se ova društva jednostavno ugasila. Polet i naglo gašenje mladenačkih društava, kojima je bio namijenjen zadatak gospodarske i vjerske obnove Istre, B. Milanović, sudionik tadašnjih događaja, doživio je kao pad meteora.⁶⁰ U pismu Ivanu Dukiću, jednome od istaknutijih članova HKPI-ja, Milanović krajem ožujka 1916. piše: „U Pazinu je desetak đaka naručilo Luč,⁶¹ ali čini mi se da naša organizacija više ne opstoji ni formalno ni materijalno.“⁶² Prema odredbama cenzure, novine se nisu mogle tiskati tamo gdje nije bilo državnog odvjetnika, a kako ga Pazin nije imao *Pučki prijatelj*, kao svojevrsno glasilo HKPI-ja, prestao je izlaziti odmah na početku rata.

Kako se bližio kraj rata i postajao sve izvjesniji poraz Austro-Ugarske, raspršeni članovi HKPI postajali su sve gorljivije pristaše stvaranja zajedničke jugoslavenske države. Njihovo razočaranje bit će utoliko veće kad su se morali

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ *Isto.*

⁶⁰ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću*, 1. knjiga, Pazin 1992., 36.

⁶¹ List „hrvatskog katoličkog društva“. Počeo izlaziti u Beču 1905.

⁶² Arhiv Istarskog književnog društva Jurja Dobrile, Osobni fond Bože Milanovića, MA062. Pismo B. Milanovića Ivanu Dukiću, od 31. ožujka 1916.

suočiti s talijanskom vojnom okupacijom, a zatim i mirovnim ugovorom kojim je Istra došla u sastav Talijanskog kraljevstva.

Zaključak

Iako je papa Benedikt XV. nekoliko puta, od samog početka rata, pozivao zaraćene strane na obustavu rata smatrajući ga „uzaludnim klanjem“, episkopati pojedinih zaraćenih strana, polazeći od tradicionalnoga katoličkoga učenja o pravednom ratu, nastojali su opravdati ratne mjere svojih vlada. Načelna potpora papinu zalaganju za mir nije priječila austrijski episkopat da u praksi zauzme jasno stajalište o pravednom ratu koji vodi Austro-Ugarska, a kako je Bog na strani pravde opravdano je i poželjno moliti za pobjedu austrijskog oružja. Na početku rata isto mišljenje dijele i trojica biskupa austrijske pokrajine Markgrofovije Istre; tršćansko-koparski Andrija Karlin, porečko-pulski Trifun Pederzoli i krčki Anton Mahnič.

Kako je rat odmicao i kako je o ishodu rata ovisila sudbina istarskih Slavena (Hrvata i Slovenaca) i Talijana, nacionalna pripadnost biskupa određivat će i njihovo političko ponašanje. Dok su se Slovenci Mahnič i Karlin u situaciji sve izvjesnijeg raspada Dvojne monarhije jasno zalagali za stvaranje zajedničke jugoslavenske države, kao najprikladnijeg okvira za rješenje „slavenskog“ nacionalnog pitanja, Talijanu Pederzoliju, iako se nije izjašnjavao o političkim pitanjima, ideja o Istri kao dijelu talijanskoga državnog teritorija bila je veoma prihvatljiva. Sve ovo je razumljivo ako se ima u vidu da su nacionalizmi, koji su razdirali civilno društvo nailazili, u znatnoj mjeri, na odjek u crkvenim strukturama.

HKPI i TKPI kao organizirani oblici nastojanja Crkve da preko katoličkoga laikata vrati društveni utjecaj, na taj povratak utjecaja nisu mogli računati bez isticanja povezanosti, sve do prožimanja, vjerskoga i nacionalnoga. U uzavreloj ratnoj situaciji i hrvatski i talijanski politički katolicizam postaju sve prisutniji u sklopu obaju katoličkih pokreta. Umjesto poistovjećivanja interesa katoličke Austrije s interesima vlastite nacije, u redovima katoličkih organizacija prevladava „individualizacija“ nacionalnih interesa. Za HKPI jedino pravedno rješenje je ujedinjenje austrijskih Slavena s ostalim Slavenima u zajedničku državu, dok se TKPI priklanja talijanskoj liberalnoj opciji o Istri kao „neoslobođenoj zemlji“ koja je napokon doživjela trenutak da se kao „oslobođena“ može vratiti u krilo matice Italije.

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA AND THE FIRST WORLD WAR (1914-1918)

Even though Pope Benedict XV, after failed attempts to end its outbreak, judged the First World War as such, without attempting to cast blame to either side or to support one of the two warring camps, the episcopates of particular countries, starting from the Catholic teaching of just war, attempted to justify the war measures of their governments. During the war, Papal peace initiatives were rejected within Catholic circles due to their de-motivating effect on soldiers at the front. Andrija Karlin, the bishop of Trieste-Kopar, a Slovene, considered Austria's entry into the war as justified, because those who attacked the Monarchy and intended to destroy it also intended to destroy the Church itself, since the Monarchy was its most devoted defender. Karlin remained a stalwart defender of the Austro-Hungarian Monarchy even after it became clear that the Monarchy was an obstacle to the realization of "Slavic" national aims. The attitude of the bishop of Poreč-Pula, Trifun Pederzoli, an Italian, was in exact line with the general attitude of the Austrian episcopate – enemies had befallen "our Empire" which had to be defended against the attack of destructive forces. In declarations of support for Austrian policies and Austrian war aims Pederzoli was moderately conventional, which is why he was not decried by Italian irredentist circles. Antun Mahnić, a Slovene by birth, joined the Croat national corpus upon taking the see at Krk, and in short order moved from adherence to the ideas of the Party of Right to integral Yugoslavism. Thus, the collapse of the Dual Monarchy, whose entrance into the war he proclaimed a justifiable defense of embattled state interests, was not unwelcome to him, because a unified Yugoslav state was created out of its ruins, which for Mahnić was an act of divine providence. The Croatian and Italian Catholic movements, as the outgrowth of organic Catholic movements immediately prior to the outbreak of the First World War and during that war, following the ever greater concentration of organized political Catholicism with the national question, became great supporters of Yugoslavism, an irredentist political concept.

Key words: Istria, First World War, Andrija Karlin, Trifun Pederzoli, Antun Mahnić, Croatian Catholic Movement, Italian Catholic Movement